

הרב יצחק ויינברגר

שיטת הרמב"ם בדין כיבוד והידור חכמים וזקנים

הקדמה
הסוגיא בקידושין
שיטת הרמב"ם
פשט חדש בסוגיא

הקדמה

כל 'בר בי רב דחד יומא' יודע כי יש לכבד חכמים וזקנים. אך האם הדין שווה בין זקנים וחכמים? האם דין הקימה וההידור זהה ביניהם? במאמר זה אתייחס להלכה הידועה ובעיקר לשיטתו המיוחדת של הרמב"ם.

הסוגיא בקידושין

איתא בגמרא (קידושין לב:):

"ת"ר: מפני שיבה תקום - יכול אפילו מפני זקן אשמאי? ת"ל: זקן, ואין זקן אלא חכם, שנאמר: אספה לי שבעים איש מזקני ישראל. רבי יוסי הגלילי אומר: אין זקן אלא מי שקנה חכמה, שנאמר: "ה' קנני ראשית דרכי" ... איסי בן יהודה אומר: מפני שיבה תקום - אפילו כל שיבה במשמע. רבי יוסי הגלילי היינו תנא קמא? איכא בינייהו יניק וחכים, ת"ק סבר: יניק וחכים לא, רבי יוסי הגלילי סבר: אפילו יניק וחכים".

מהגמרא עולה כי ישנן שלוש שיטות:

- שיטת ת"ק: יש לקום מפני ת"ח אך לא מפני ת"ח צעיר.
- שיטת ר"י הגלילי: יש לקום מפני ת"ח ואף מפני ת"ח צעיר.
- שיטת איסי בן יהודה: יש לקום מפני זקנים.

לפי הסבר רוב הראשונים, איסי בן יהודה איננו חולק על ת"ק ור"י הגלילי בנוגע לת"ח, אלא הוא משלים את דבריהם בנוגע לזקנים. אם כן ישנן בברייתא רק שתי דעות. בהמשך הגמרא, פוסק רבי יוחנן את דבריו של איסי בן יהודה להלכה.

"איסי בן יהודה אומר: מפני שיבה תקום - ואפילו כל שיבה במשמע. אמר ר' יוחנן: הלכה כאיסי בן יהודה. ר' יוחנן הוה קאי מקמי סבי דארמאי, אמר: כמה הרפתקי עדו עליהו דהני. רבא מיקם לא קאי, הידור עבד להו. אביי יהיב ידא לסבי. רבא משדר שלוחיה. רב נחמן משדר גוזאי, אמר: אי לאו תורה, כמה נחמן בר אבא איכא בשוקא".

מהגמרא עולה כי דבריו של איסי בן יהודה אכן נפסקו להלכה, ולכן ר' יוחנן אף קם מפני זקנים מעמים אחרים, אך האם אביי ורבא קיבלו את הפסק של ר' יוחנן? הטור (יורה דעה סימן רמד) פוסק כך:

"מפני שיבה תקום והדרת פני זקן שמצות עשה לקום מפני כל חכם אפי' אינו זקן אלא יניק וחכים אפי' אינו רבו וכן מפני שיבה שהוא מופלג בזקנה דהיינו בן שבעים מצוה לקום מפניו ומאימתי חייב לקום מפניהם משיגיע לתוך ארבע אמותיו ער שיעברו מכנגד פניו ורכוב חשוב כמהלך".

אם כן, נמצאנו למדים מדבריו של הטור כי ישנה **מצוות עשה** לקום מפני חכמים וזקנים. מדבריו של הטור עולה גם כי, כבוד זקנים וחכמים שווה ויש לקום לכבודם ולהדר את פניהם כשהם מגיעים לתוך ארבע אמותיו, כפי שפסק רבי יוחנן. הבית יוסף מעיר כי על פי דברי הר"ן הטור פסק הן כאיסי בן יהודה והן כריה"ג, אשר על כן יש לקום מפני ת"ח יניק וחכים.

כך פסק גם השולחן ערוך (יורה דעה סימן רמד סעיף א-ב) שיש מצות עשה לקום מפני חכמים ומפני זקנים בגיל שיבה:

"א) מצות עשה לקום מפני כל חכם, אפילו אינו זקן אלא יניק וחכים, ואפי' אינו רבו וכן מצוה לקום מפני שיבה, דהיינו בן שבעים שנה. ב) מאימתי חייב לקום מפניהם, משיגיע לתוך ארבע אמותיו עד שיעבור מכנגד פניו. ורוכב כמהלך דמי".

שיטת הרמב"ם

מדברי הרמב"ם (הלכות ת"ת פרק ו הלכות א ט) עולה כי יתכן ויש חילוק בין דין כיבוד חכמים לבין כיבוד זקנים.

בהלכה א פוסק הרמב"ם כך:

"כל **תלמיד חכם מצוה להדרו**, ואע"פ שאינו רבו, שנאמר מפני שיבה תקום והדרת פני זקן, זקן זה שקנה חכמה, ומאימתי חייבין לעמוד מפניו, משיקרב ממנו בארבע אמות, עד שיעבור מכנגד פניו".

בהלכה זו אין הרמב"ם מזכיר כלל את דין השיבה (הזקנים). יתרה מכך את דין השיבה הרמב"ם מזכיר רק בהלכה ט! ואם נתבונן בה נראה כי ישנו הבדל גדול בין הלכה זו להלכה א:

"מי שהוא **זקן מופלג בזקנה** אע"פ שאינו חכם **עומדין** לפניו, ואפילו החכם שהוא ילד עומד בפני הזקן המופלג בזקנה, ואינו חייב לעמוד מלא קומתו אלא כדי להדרו, ואפילו זקן כותי מהדרין אותו בדברים ונותנין לו יד לסומכו שנאמר מפני שיבה תקום כל שיבה במשמע".

לגבי זקנים אין הרמב"ם כותב שיש **להדר** את פניהם, או לחילופין לעמוד כשהם נכנסים לדי' אמותיו של האדם, אלא שיש **לעמוד** מפניהם.

יתכן כי הסבר זה יענה גם על שאלת הטור בדברי הרמב"ם. הטור שאל:

"ואיני יודע למה כתב (הרמב"ם) שאינו חייב לקום מפני הזקן כדי קומתו, דהא מהך קרא ילפינן זקן וחכם, וכמו שצריך לקום מפני חכם מלא קומתו, כך צריך מפני הזקן"?

הטור מתרץ את שאלתו כך:

"ואפשר שלא אמר שא"צ לעמוד לפני הזקן מלא קומתו, אלא ילד חכם שכיון שצריכין לנהוג בו ג"כ כבוד אין לו להתבזות לקום מפני הזקן אלא שיעשה לו הידור. אבל כל אדם צריך לקום מפני הזקן מלא קומתו".

תירוץ זה של הטור מתבסס על השינוי בלשון הרמב"ם בין יחיד לרבים:

"מי שהוא זקן מופלג בזקנה אע"פ שאינו חכם **עומדין לפניו**, ואפילו החכם שהוא ילד עומד בפני הזקן המופלג בזקנה, ואינו חייב **לעמוד** מלא קומתו".

אך בהחלט יתכן כי הרמב"ם פסק שאכן אין צריך לקום מפני שיבה מלא קומת האדם, אלא רק להדר מעט.

הסבר זה בדברי הרמב"ם כי המצווה מהתורה היא **לכבד חכמים**, מקבל סיוע הן מלשון הרמב"ם ביספר המצוות והן מלשון ספר היחינוך.

הרמב"ם בספר המצוות (מצוות עשה רט) פוסק כך :

"והמצוה הר"ט היא שצונו **לכבד החכמים ולקום מפניהם ולגדל**

אותם, והוא אמרו ית' (שם לב) מפני שיבה תקום והדרת פני זקן

ולשון ספרא תקום והדרת קימה שיש בה הידור".

מלשונו הברורה של הרמב"ם עולה כי, הוא אינו מזכיר כלל את הזקנים אלא רק את החכמים!

גם ספר החינוך (מצווה רנז) פוסק שמהפסוק "והדרת פני זקן" לומדים שיש לכבד ולהדר את החכמים!

בעל ספר החינוך רק מוסיף שבכלל מצווה זו גם לכבד את הזקנים, אך זו לא עיקר המצווה. וכך הוא פוסק :

"לכבד החכמים ולקום מפניהם, שנאמר (ויקרא יט לב) מפני שיבה

תקום, ותרגם אונקלוס, מן קדם דסבר באורייתא תקום. והדרת פני

זקן, פירשו זכרונם לברכה (קידושין לב:) אין זקן אלא מי שקנה

חכמה. וזה שהוציא הכתוב החכם בלשון זקן, הטעם מפני שהבחור

החכם ראה בחכמתו מה שראה הזקן ברוב שניו....

ומזה השורש פירש איסי בן יהודה בגמרא בקידושין (שם) שאפילו

זקן אשמאי, כלומר שאינו חכם, הוא בכלל המצווה, שראוי לכבדו

מפני שברוב שניו ראה והכיר קצת במעשי השם ונפלאותיו, ומתוך

כך ראוי לכבוד".

פשט חדש בסוגיא

הסבר חדש זה בדברי הרמב"ם, שעיקר המצווה היא **לכבד ולהדר** את החכמים, יאיר לנו באור חדש את הגמרא במסכת קידושין.

בברייתא (קידושין שם) נאמר :

"יכול יעמוד מפניו ממקום רחוק? ת"ל: תקום והדרת, לא אמרתי

קימה אלא במקום שיש הידור".

לכאורה הפשט הרגיל של הגמרא הוא כמו שהבינו רב הראשונים, שיש לקום ולכבד הן את

הזקנים והן את החכמים רק בדי' אמותיו של האדם, כי רק אז יש דין של הידור.

אך יתכן כי, הברייתא לא דיברה על החפצא (המקום) שבו יש הידור, כי אם על הגברא (האדם), שאותו צריך להדר.

אם כן הסבר הגמרא הוא כך : "לא אמרתי קימה אלא במקום שיש הידור" - הכוונה היא ,

לחכם שיש מצווה להדר אותו, וכדברי הרמב"ם : "תלמיד חכם מצוה להדרו" - יש מצווה

לעמוד מפניו. אך לזקנים ('שיבה') שאין מצווה להדר אותם גם אין מצווה כ"כ לקום מלא

קומתך ומכניסתם לדי' אמותיך.

